

СТУДІЇ

До 130-річчя від дня народження Симона Петлюри

В.М.Піскун*

С.ПЕТЛЮРА ЯК ПОЛІТИЧНИЙ ЛІДЕР УНР В УМОВАХ ЕМІГРАЦІЇ: МІЖНАРОДНИЙ І УКРАЇНСЬКИЙ КОНТЕКСТИ

У статті висвітлюється діяльність Симона Петлюри як політичного лідера УНР в еміграції на тлі міжнародних подій та у контексті сприйняття його особистості в Україні. Головна увага зосереджена на таких вимірах постаті Петлюри: державний діяч, носій традицій незалежної УНР; політичний діяч, адепт європейського вектора розвитку України й добросусідських відносин із Польщею; лідер, якого підтримували вихідці з різних регіонів України, поділяючи його наддніпрянський централізм.

Серед вітчизняних істориків останнім часом актуальним є використання «болючих» для українського народу тем у політичних суперечках та щодо написання історії мартирології замість історії успіху. Зокрема, наголошується, що «трактування історії України як історії переможених простежується на всіх рівнях: від шкільного підручника до найвищого керівника держави»¹. Як правило, успішність історієписання, а, відтак і сучасного поступу України, пов'язується з висвітленням «успішної» подієвої історії життя українського народу.

Один з активних учасників Української революції та українського національного руху за кордоном Євген Онацький, осмислюючи «культ успіху», прозорливо писав: «Для нас культ успіху, це не культ успіху матеріального, що закінчується із смертю щасливця, не залишаючи за собою нічого, крім сварок спадкоємців над його ще свіжою могилою, – ні, це культ правди, культ ідеї, що власне силою своєї правдивості, своєї чистоти й святості перемагає всі матеріальні перешкоди, перемагає саму смерть і знаходить святиню в серцях все більшого числа визнавців. Бо для нас культ успіху – це культ нашої української правди, це культ нашої національної витривалості, це культ героїв, що вмирають, але насильству гнобителів не піддаються»².

У контексті цих дискусій так само продовжують бути актуальними й окремі постаті, яких вшановуємо не лише в ювілейні роки, а й які присутні в історичному дискурсі навіть тоді, коли про них не згадують. До таких постатей належить визначний український державний і політичний діяч Симон Васильович Петлюра, у життєписі якого, попри значну і тематично різноманітну історіографічну репрезентативність³, деякі питання залишаються нерозкритими, а інші – потребують нового осмислення.

Еміграційний період у житті Симона Петлюри охоплює відносно нетривалий відтинок часу – листопад 1920 – травень 1926 рр. Це один із найскладніших періодів у діяльності провідних діячів Української революції і лідерів національної держави, якій не вдалося утвердитися. Симон Петлюра, як і Михайло Грушевський, Володимир Винниченко, Павло Скоропадський, Євген Петрушевич унаслідок військової поразки й особистого політичного вибору опинився за межами батьківщини. Будучи головою Директорії і дієвим керівником армії Української Народної Республіки, саме С.Петлюра взяв на себе відповідальність за

* Піскун Валентина Миколаївна – д-р іст. наук, ст. наук. співроб. центру українознавства філософського факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

інтерноване військо⁴, урядовців, які продовжували виконувати свої посадові обов'язки⁵, цивільних біженців, котрі так само перетворилися на емігрантів⁶. Керівний провід УНР і більшість війська опинилися на території Польщі, адже саме з цією країною Українська Народна Республіка мала формальні союзницькі стосунки.

Відповідно до закону уряду УНР «Про тимчасове верховне управління та порядок законодавства в Українській Народній Республіці» від 12 листопада 1920 р., у Польщі почав діяти Державний центр УНР в екзилі, який продовжив державно-політичну діяльність за межами України. Вже 24 листопада уряд УНР звернувся з меморандумом до Міністерства закордонних справ Польщі, в якому наголошував на тому, що саме він виконує державні функції, керує урядовим апаратом, представництвами за кордоном, здійснює опіку над армією. Державний скарб, цінні папери, майно, архів залишалися в безпосередньому підпорядкуванні уряду (слід зауважити, що, попри військові дії, колізії з постійним переміщенням урядових структур, зберігалася спадкоємність у веденні фінансових справ, ретельність в обрахуванні коштів). Проте, як зазначає польський дослідник Я.Брусський: «На свій меморандум українці не дочекалися ніякої відповіді. Діяльність українського уряду хоч і було толеровано, однак нічого не вказувало на те, що польська сторона схильна його легалізувати». Більше того, міністр Сапєга поінформував посла Речі Посполитої в Парижі про те, що «колишній український уряд перебуває на території Речі Посполитої єдино в приватнім характері, без права функціонування діючих міністрів»⁷. Усе ж після деяких консультацій 2 грудня 1920 р. міністерство військових справ Польщі видало інструкцію, на підставі якої армія УНР трактувалася як дружня, що відповідним чином залагоджувало побут військових у місцях інтернування. Тобто, незважаючи на Варшавську угоду, поляки не стали реальними союзниками уряду УНР, а Ю.Пілсудський як лідер своєї нації зосередився на пошуку вигідних на той час для Польщі політичних орієнтацій.

Уряд УНР підтримували українські політичні партії, що спробували вирішувати різноманітні питання через передпарламентську форму представництва – Раду Республіки. Ухвалою уряду УНР від 9 січня 1921 р. започатковано діяльність цього органу, який переймав на себе всю повноту влади. Рада Республіки проіснувала 220 днів (від початку лютого до початку серпня 1921 р.). Іван Феценко-Чопівський подав повний її склад із 47 депутатів за партійним і поіменним списками⁸. Символічним став виступ Симона Петлюри на відкритті Ради Республіки 3 лютого 1921 р. Звертаючись до її членів, він наголосив: «Головне завдання наше – зберегти незламність національно-державної волі. Не розпорошитись, а йти вперед із повною вірою і непохитним стремлінням зробити все, щоб здобути народові українському свободу і суверенність...

Виявити непохитну волю свою до здобуття незалежної держави і міцно об'єднавшись у почутті національної єдності та державної дисципліни, ми зможемо переконати світ, що східне питання без нас розглядатися не може, і що Україна мусить бути визнана, як самостійна держава». Він також був упевнений сам і намагався переконати інших, що «України не можуть стерти зі сторінок історії»⁹.

Тоді ж Рада Республіки ухвалила низку постанов, які можна розглядати як стратегію і водночас тактику вирішення нагальних питань в умовах відсутності контролю над територією держави, а не лише політичної декларації про її незалежність. Так, у постанові «Міжнародне становище» зазначалося: «Всеукраїнська Національна Рада уважає, що непевний стан річей на Сході Європи, що може перенестись і на цілу Європу, є наслідком дотеперішньої хибної політики держав Антанти та споневіряння ними в ряді випадків принципу самоозначення і національної єдності народів... Українська державна справа буде висунена на

чоло міжнародної політики, як головна національно-державна справа Сходу Європи». В іншій постанові наголошувалося: «Спроби Польщі поширити свої кордони поза свої етнографічні межі розглядається як вияв польського імперіалізму». У спеціальній заяві щодо становища Галичини зазначалося: «1) український народ претензій Польщі до Східної Галичини і інших українських земель ніколи не признавав і не признає; 2) населення українських країв бувшої Австро-Угорської монархії вже самовизначило себе проголошенням дня 19 жовтня 1918 р. власної держави; 3) жадає, щоби держави Антанти, як зверхники прав Галичини, усунули з сього краю окупаційну польську владу і уможливили населенню зреалізувати своє право на самоозначення». Наголошувалося також, що тогочасна міжнародна ситуація привела до утворення трьох державних центрів на українських землях: УНР, Галичина і Кубань.

Українська національна рада визнавала за доцільне, щоби кожна з них автономно провадила свою боротьбу за державність. Однак, «будучи ідейним національно-громадянським центром, Всеукраїнська національна рада ставить своїм завданням допомагати усім українським державним територіям в їх боротьбі; впливаючи на кожний державний центр у напрямі платформи Ради до можливої згоди між ними, щоби під час остаточного вирішення східноєвропейської проблеми всі три державні центри однодушно і з однаковими вимогами виступили перед рішачим чинником в обороні наших прав»¹⁰.

Проте в умовах політичної кризи, розгубленості більшості політичних діячів, постійних дискусій щодо визнання влади більшовиків в Україні, невідзначеного міжнародного становища Рада Республіки не змогла стати консолідуючим органом, тим більше органом, який би взяв на себе відповідальність за поразку в революції¹¹. Як лідер УНР Симон Петлюра і після розпуску Ради Республіки та відходу деяких діячів від участі у політичній діяльності продовжував відстоювати ідею української державності, згуртовуючи навколо себе тих людей, які вірили у перспективу їхнього вибору. Не маючи державних інструментів впливу на міжнародну політику, він разом із соратниками використовував засоби громадянської зорганізованості і тиску на суспільну свідомість самих українських емігрантів та середовища країн їхнього перебування, а у зв'язках з Україною вбачав найефективнішою і дієвою пропаганду словом правди та науки. Для фінансового забезпечення видавничих проектів і ведення громадсько-просвітницьких та освітніх заходів українська політична еміграція після значних дискусій запровадила національний податок на еміграцію. Вишукувалися також різноманітні можливості в умовах країн проживання для створення громадських фондів.

М.Держалюк, аналізуючи міжнародне становище України, зазначає, що «протягом 1919–1922 рр. Україна опинилася на зламі дотику й протистояння держав-переможниць у Першій світовій війні з переважаючими демократичними принципами (Франція, Англія, США) і тоталітарною Росією, що завершилося відповідним поділом світу і Європи зокрема»¹². Підтримуючи до певної міри думку автора, слід зазначити, що Україна опинилася в орбіті економічних і політичних інтересів більшовицької Росії, а у відновленні обширів колишньої Росії як регіону потенційного збуту промислових товарів були зацікавлені всі європейські країни і США, які понесли економічні збитки в ході Першої світової війни.

Після зміни більшовиками тактики з політичного захоплення влади в різних країнах на економічне проникнення через розгалужену мережу торговельно-промислових фірм (починаючи з другої половини 1918 р.) фактичне визнання політичного режиму в Росії стало лише питанням часу і реальної практики. Як зазначав В.Садовський: «Питання про притягнення закордонних капіталів уперше було поставлено ще в період берестейських переговорів у 1918 р.,

тоді ж були розроблені тези про умови притягнення закордонних капіталів... Переговори в справі концесій і зав'язання концесійних умов починаються лише з часів непу, з кінця 1921 р. Із 1922 р. – створення спеціальних установ, яким підпорядковано справи концесій. У 1923 р. – створення головного концесійного комітету при союзному совнаркомі і централізація в його руках всієї справи переговорів для СРСР... З догод на 1922–26 рр. припадає на об'єкти в галузі торгівлі – 28,5% з обсягу оброблюючої промисловости і 16,6 – з обсягу гірничої промисловости. Національна приналежність концесіонерів: 27,8% – німці; 15,3% – англійці; 10,4% – США; 9,5% – французи; 47 % – інші»¹³.

Найактивніший опір більшовицькому насильницькому захопленню влади в Україні продовжував чинити Державний центр УНР на чолі з С.Петлюрою, який навіть в умовах еміграції знаходив можливості до активізації антибільшовицького тиску міжнародної спільноти. У період з осені 1920 р. і до середини 1923 р. політична і практична діяльність уряду й головного отамана С.Петлюри була спрямована на повалення радянської влади в Україні та швидке повернення на батьківщину. Одним із першочергових завдань уряду УНР в еміграції стало реформування спеціальних служб із врахуванням нових умов. 14 травня 1921 р. наказом по МВС (до складу якого входила спецслужба загальнодержавного рівня – Департамент політичної інформації (ДПІ)) було створено Комісію з організації політичної інформації. Розроблено закон та статут, який регулював діяльність ДПІ. Упродовж червня 1921 р. Комісія розробила структуру ДПІ і визначилася щодо компетенції його підрозділів¹⁴. Головний отаман утримував особистий військовий підрозділ. Ним керував Микола Чеботарів, який очолював контррозвідку. Я.Бруський зазначає, що про нього ходили чутки, ніби останній провадив реєстр осіб, які перебували на еміграції з кваліфікацією їхніх політичних поглядів¹⁵. Принаймні достеменно можна стверджувати, що дії усіх політичних сил у різних європейських країнах відстежувалися. Противники й опоненти ДЦ УНР як, наприклад, у Відні, нейтралізувалися, діяльність інших, як М.Шаповала у ЧСР, після ретельної перевірки толерувалася шляхом налагодження співробітництва, яке не шкодило загальній політичній лінії. Окрім того, М.Чеботарів виконував значну роботу з виявлення більшовицьких агентів у найближчому оточенні С.Петлюри. Найголоснішою акцією було розкриття дружини П.Зайцева Валентини, як більшовицького агента¹⁶. Чутки про це дійшли і до України, про що у своєму щоденнику записав С.Єфремов¹⁷.

Надаючи великого значення справі нейтралізації різних змов і деструктивних явищ, знаючи про прорахунки військового будівництва, Петлюра запропонував докорінно перебудувати військову роботу. Як зазначає В.Сергійчук, Петлюра у той час «розглядає питання, тісно пов'язані зі створенням української військової доктрини»¹⁸. У листі до генерал-інспектора армії УНР від 23 вересня 1922 р. С.Петлюра наголошував: «Повинні ми поставити ясно мету: створити з нашої армії фанатиків української державности, людей національної честі і самоповаги... Справа перемоги нашої над ворогом є справою цілої нашої нації і армії, як частини її зокрема»¹⁹.

Організацією збройної боротьби за відновлення суверенної української держави активно опікувався спеціальний орган ДЦ УНР в екзилі – Партизансько-повстанський штаб (ППШ), котрий дислокувався в Тарнові (Польща), а згодом у Львові. Головною метою його діяльності стала підготовка повстання та налагодження координації з повстанськими загонами, які активно діяли в Україні. Головними організаторами й керівниками штабу були відомі воєначальники УНР генерал-хорунжий Юрій Тютюнник та полковник Юрій Отмарштайн. ППШ був створений зі згоди польської влади, свої дії він поширив також і на територію Румунії, де перебували інтерновані військові частини армії УНР. Ю.Отмарштайн був убитий 5 травня 1922 р. під час відвідання табору військово-

вих у Щипіорно (Польща) більшовицьким агентом, а Ю.Тютюнник, потрапивши в СРСР, написав 15 серпня 1923 р. відозву до емігрантів із закликом повертатися в Україну й співпрацювати з радянським урядом²⁰. У липні 1922 р. більшовики заарештували одного з найбільш активних командирів повстанських загонів генерал-хорунжого А.Гулого-Гуленка. Тобто, життєвий досвід показав, що організація широкомасштабних військових дій із-поза меж України без підтримки міжнародних сил є неефективною, і тоді зусилля С.Петлюри поширилися на інші сфери діяльності.

Протистояння С.Петлюри діям більшовицького уряду в Україні особливо загострилося на тлі підготовки до проведення Генуезької конференції. Оскільки провідні європейські країни не визнавали новостворених держав на постімперському російському просторі, завдання більшовицької дипломатії полягало в тому, щоб схилити якомога ширше коло прихильників на свій бік. У контексті встановлення радянського контролю над колишніми російськими територіями одним із найважливіших стало українське питання. Внутрішнє завдання його мало вирішитися через формування в українців думки про те, що усі лідери Української революції підтримують владу більшовиків в Україні. У цій царині широкого розголосу набула операція з «поворотцями» і «зміновіхівцями», рееміграція в Україну частини українських есерів (М.Чечеля, П.Христюка та ін.) і особливо підготовлюваний приїзд М.Грушевського. Зовнішнє завдання вирішувалося, з одного боку, через витіснення українських дипломатичних місій у країнах перебування й заміщення їх радянськими, а з іншого, – шляхом захоплення майна за кордоном, яке належало українським кооператорам та уряду УНР, а також дискредитація української політичної еміграції через появу замовних статей у закордонній пресі. Особливо широкого розповсюдження набули публікації, які стосувалися політичного протистояння в середовищі української еміграції. Слід наголосити, що з цією метою використовувалися як україномовна преса, що видавалася у країнах скупчення емігрантів, так і іншомовна (наприклад, німецька).

На початку 1920-х років підривна робота серед еміграції стала головним завданням більшовиків. 26 квітня 1922 р. спеціальна комісія ЦК КП(б)У на чолі з М.Фрунзе створила окремий таємний фонд, куди щомісячно управління Наркомату зовнішньої торгівлі по УСРР мало перераховувати по мільярду карбованців. Крім того, Наркомат продовольства й управління Ради народного господарства по УСРР повинні були щомісячно переказувати по 500 млн крб, а управління Наркомату фінансів по УСРР доручалося переказати на користь ДПУ з конфіскованих цінностей 30%²¹. Питання розкладу української політичної еміграції більшовики поставили у пряму залежність від надання різноманітних грошових коштів окремим інформаторам, україномовним часописам, публікаторам замовних статей тощо.

Своєрідний моніторинг публікацій в європейській пресі провів для американської газети «Свобода» дописувач, який приховався за псевдо «Радянин». На початку 1922 р. у європейських газетах з'явилося повідомлення про те, що Петлюра веде переговори з більшовиками. У відповідь на такі чутки Микола Василько у німецькій газеті «Фоссіше цайтунг» 24 лютого 1922 р. опублікував заяву, в якій, зокрема наголошувалося, що чутки про переговори більшовиків із Петлюрою виникли «у зв'язку з проведенням конференції в Генуї, де право совітів заступати український нарід певною мірою буде поставлене під сумнів, ті спроби порозумітися стали більш інтенсивними. Та головний отаман Петлюра і його уряд рішучо відкидають яку-небудь дискусію з Москвою чи Харковом, доки совіти не визнають права самоозначення українського народу, вивівши свої червоні війська з України й давши тим змогу вільно обрати установчі збори, які встановлять державний лад і признають законний уряд».

Про цю заяву «Радянин» писав: «Можна бути тої чи іншої думки про особу п.Василька, але цій його заяві не можна відмовити в річевості й спосібності вплинути на чужі міродайні круги. Дійсно, заява ця зробила в Німеччині гарне вражіння»²². Цікаво, що відповідь на цю публікацію з'явилася у тій же газеті 21 березня, але вона йшла не від офіційних радянських кіл, а від імені якогось невідомого «німецько-українського промислово-торговельного союзу». У статті писалося про те, що українське селянство цілком негативно ставиться до всіх антибільшовицьких акцій, до радянських представників за кордоном почали звертатися як поодинокі гуртки українських емігрантів, так і «офіційні заступники» Петлюри, бажаючи примиритися з урядом УСРР. Із такими проханнями вони зверталися до пана В.Коппа²³, колишнього представника радянської Росії в Німеччині. Зазначалося також, що переговори з більшовиками вели «міністр Штефан» і «посол Василь Мазуренко». Останній представляв УНР в Італії²⁴. Автор статті у «Свободі», проаналізувавши весь хід дискусій в європейській пресі, зауважив, звертаючись до читачів: «Тому не потрібно вірити польським провокаційним чуткам про шукання угоди урядом ЗУНР, але також не треба вірити баламуцтвам большевицьким, чуткам про шукання угоди урядом УНР. Коли ми самі не будемо справедливі одні до других, то якої ж справедливості ми можемо тоді сподіватись од чужих? Не піддаваймося ж ворожим спробам посіяти серед нас взаємне недовір'є»²⁵.

Цікавим документом, який засвідчує вирішальну роль Генуезької конференції у визнанні влади більшовиків, є «Звіт Народного комісаріату іноземних справ УСРР до ЦК КП(б)У про його діяльність до 5-ї річниці Великої Жовтневої Соціалістичної Революції». Попри характеристику успіхів Наркомату іноземних справ у налагодженні стосунків із різними державами, зазначається також, що ще у квітні 1921 р. уповноваженим УСРР т.Коппом і уповноваженим Німецької Республіки п.Шлезінгером було підписано в Берліні угоду про повернення на батьківщину полонених та інтернованих громадян. На основі угоди було створено репатріаційні комісії в Берліні на чолі з В.Ауссемом, а у Харкові – на чолі з доктором Зассе. Відновлено торговельні стосунки. І далі – «ставилося питання про передачу Німеччиною Україні 400 млн німецьких марок золотом». Наголошувалося, що український еміграційний уряд за кордоном звертався до німецького уряду щодо повернення йому 400 млн німецьких марок і майже досяг успіху. 10 жовтня 1920 р. у «Дойче альгемайне цайтунг» було опубліковано текст ноти німецького МЗС на ім'я представника Петлюри в Берліні М.Порша, в якій німецький уряд принципово визнавав законність претензій і висловлював готовність виплатити згадану суму, але тільки фактичному урядові України.

Голова Раднаркому УСРР Х.Раковський виступив із протестом проти виплати грошей будь-кому, окрім УСРР. Своєю чергою він висловив готовність задовольнити аналогічні вимоги німецьких кооперативів у сумі 50 млн марок золотом²⁶. Перед початком Генуезької конференції 17 березня 1922 р. міністр фінансів УНР П.Чижевський писав до керуючого міністерством фінансів УНР В.Приходька: «Я поїду до Берліна, щоб з'ясувати справу з увільненням наших коштів у берлінських банків. ... Європейські суди встановили вже по різних державах (раніше я думав, що тільки в Швейцарії) прецедент, що, коли у свій час не виплатив коштів, які в його переховувались, так він ніс на собі всі наслідки від пониження. ... Між іншим, із наших коштів (410 млн) коло 100 млн знаходяться в двох приватних банках. І ці банки знаходяться тепер під загрозою виплати нам (коли полагодимо якось справи) замість 100 млн марок – двох мільярдів – бо а то все в 20 раз! Ви розумієте, що то був би повний крах для тих банків. Адже це тільки для Вашої відомости»²⁷.

На Генуезьку конференцію від ДЦ УНР були делеговані О.Шульгін, С.Смаль-Стоцький і М.Василько. У складі делегації УСРР був Х.Раковський.

Рапалльський сепаратний договір між радянською Росією і Німеччиною вирішив у тому числі й долю українських грошей у німецьких банках. Генуезька конференція стала своєрідним рубежем, переломною подією у процесі визнання міжнародною спільнотою більшовицької влади в Росії.

Провал операції Ю.Тютюнника засвідчив, що надії на швидке повернення в Україну шляхом збройного повстання не здійснилися й боротьба з більшовиками набуває інших форм. 20 липня 1923 р. С.Петлюра у листі до одного зі своїх міністрів писав: «I. Загальнополітичну ситуацію я розглядаю сьогодні як для нас несприятливу. З мого погляду, ні Польща, ні Росія не хочуть – бо не можуть воювати. Ситуація на Україні така, що раніше півтора–двох років там не можна чекати якихось великих масових подій. II. Організаційно-підготовча праця проти большевицької системи, після певного антракту, мною знову розпочата на Україні і вислано певними пачками туди людей – організаторів антибільшовицького руху, – але заборонено їм неорганізовані виступи, наказано їм обмежуватись: а) терористичною працею, б) організацією підготовчою, в) руйнуванням матеріальної бази большевицької влади... III. Наш Державний Центр у зв'язку з цим, я вважаю, потрібно скоротити до мінімуму... IV. Існування Державного Центру, я вважаю, надалі потрібним хоч би й для тих завдань, що сформульовані в резолюціях Пражської наради послів. Сьогодні... політика польського уряду – дурна і недалекозора; люде хочуть бути москвофілами і думають таким чином унормувати стосунки Польщі з Росією. Знаючи, чим дихає на Польщу Росія (як комуністична, так і всяка інша), неможливо інакше оцінити таку позицію, як поверичним блудом. V. Для загальної справи було б може більш доцільне, коли б я на деякий час виїхав звідси»²⁸.

С.Петлюра вважав, що виїзд із Польщі розв'яже йому руки і дозволить більш інтенсивно працювати. Все ж він був змушений залишитися там до кінця 1923 р. Виїзд його був зумовлений не тільки тим, що тут звузилося поле його діяльності з приходом до влади нового уряду, а й тим, що життя в умовах довготривалої (як стало зрозуміло) еміграції потребувало нових організаційних заходів. С.Петлюра розробив стратегію дій, яку він оприлюднив у праці «Сучасна українська еміграція та її завдання» (1923 р.). Настав новий етап у житті і самого С. Петлюри та української політичної еміграції загалом.

С.Петлюра був переконаним прибічником наддніпрянського централізму. Тобто, відродження незалежної української держави він вважав можливим через Київ як столицю. Він був упевнений у правоті свого бачення і намагався переконувати інших. У листі до В.Кедровського 9 вересня 1924 р. він зазначав: «Треба засвоїти американським українцям думку, що Галичина без України Наддніпрянської не повстане»²⁹. Цю позицію поділяли і підтримували не лише наддніпрянські політики, а й значна частина галичан та буковинців. Із-поміж інших варто назвати таких видних тогочасних політиків, як Микола Василько, Степан і Роман Смаль-Стоцькі, Степан Баран, Володимир Старосольський.

Ще 18 травня 1920 р. С.Смаль-Стоцький, який на той час був послом ЗУНР у ЧСР, писав до президента Євгена Петрушевича: «Був мій довірений 18/V у Масарика, може з 1,5 години, аби і його спонукати справами чисто чеськими до активної політики в справі України. Масарик сказав: «Ми (чехи) є за самостійність України і за тим, що Галичина ніяким чином не сміє припасти Польщі, а має належати до України. Але перша річ є, щоб українці свої домашні справи вирішували між собою так, щоб супроти совіта стояли як з'єднана цілість. Ми в їх внутрішні справи не хочемо мішатися і не сміємо ставати по стороні одної групи супроти другої. Ми будемо в тім напрямі і всіма силами впливати на Антанту»³⁰. С.Смаль-Стоцький закликав Є.Петрушевича виробити спільну платформу з УНР.

С.Петлюра став одним з українських державних діячів, який розпочав нелегкий шлях до українсько-польського порозуміння. Політична і воєнна конвенції хоч і спричинили зливу критики та звинувачень на адресу С.Петлюри з боку українських політичних сил, усе-таки були спробою знайти союзника в особі нововідродженої Польщі не лише для спільної боротьби з більшовиками, а й, враховуючи зацікавленість Франції в існуванні незалежної Польщі, скористатись можливістю поглибити діалог із країнами Антанти, переможницями у Першій світовій війні. Стратегічно це було вигідно для України, охопленої зусібч військовими діями. Окрім того, після укладання угоди до складу уряду УНР увійшли поляки Станіслав Стемповський³¹ (міністр сільського господарства) і Генрик Юзевський (віце-міністр внутрішніх справ). Вони були не лише міністрами в українському уряді, а й особистими друзями С.Петлюри.

Саме завдяки спільним діям міністрів після підписання 7 жовтня 1921 р. протоколу з радянською Росією, яким передбачалося виселення найактивніших діячів білоруської, російської та української еміграції, вдалося запобігти депортації С.Петлюри. За допомогою С.Стемповського і Г.Юзевського він перебував у Польщі на нелегальному становищі до грудня 1923 р.³² Органом, що продовжував координувати діяльність української політичної еміграції, став Український центральний комітет – громадська установа, яка діяла до початку Другої світової війни.

1920–1930-ті рр. були доволі складними у стосунках між українцями й поляками. У той час нагромадилося багато взаємних образ і звинувачень, в яких не завжди були винні українці чи поляки. Упродовж усього міжвоєнного періоду у стосунках між українцями й поляками стояла третя сторона, одночасно зацікавлена у підбурюванні міжнаціонального конфлікту, і цією стороною був СРСР. Проте основи порозуміння, закладені С.Петлюрою і Ю.Піلسудським, С.Стемповським і Г.Юзевським, у майбутньому стали основою до взаємних кроків назустріч. Як зазначає Б.Бердиховська: «Симпатію Станіслава Стемповського до українського руху поділяв його син Єжи, який у післявоєнні роки ввійшов до кола найближчих співробітників Є.Гедройця і став одним із його найкомпетентніших радників з українських питань»³³. Більше того, і сучасні українсько-польські взаємини базуються саме на тих засадах, що їх було закладено попередниками у 1920 р., продовжено польськими й українськими інтелектуалами в еміграції після Другої світової війни³⁴.

Маючи за головне питання боротьби з російським і українським більшовизмом, С.Петлюра впродовж зазначених років намагався вести переговори з опозиційними більшовикам російськими урядами, зокрема з урядом П.Врангеля. До Криму, де була його ставка, улітку 1920 р. вирушила спеціальна група, до складу якої входив Левко Чикаленко, який детально описав хід переговорів у своїх спогадах³⁵. Серед петлюрівських генералів також були і росіяни Алмазов, Кудрявцев, Хануков. У 1921 р. була підписана Конвенція про міжнародно-правове союзне об'єднання між урядом УНР і Донською демократичною групою, що осіла у Болгарії. У ній зазначалося, що донці підтверджують повну державну суверенність УНР на чолі з головою Директорії С.Петлюрою і суверенність Українських установчих зборів. Своєю чергою УНР визнала Військо Донське. Конвенцію підписали А.Ніковський і М.Гнилорібов³⁶.

Феномен С.Петлюри полягав у його особистих рисах та умінні працювати за будь-яких умов. Сучасники відзначали властиву йому харизматичність, його слово на тлі тогочасних революційних змін і перетворень захоплювало слухачів під час промови і залишалося в пам'яті.

Прихід більшовиків до влади в Україні супроводжувався насильницькими методами. Запровадження інституту «заручників» як способу боротьби з непоставками продовольства, втікачами від несення військової служби в Червоній

армії, з незадоволеними владою взагалі викликали масовий опір населення. Так, у жовтні 1920 р. на жителів с.Слоут Глухівського повіту була накладена контрибуція в сумі 2 млн руб. за начебто непідкорення його мешканців радянській владі, а також за те, що там було виявлено «банду» із 35 осіб. На підставі цих звинувачень п'ятьох селян взяли у заручники³⁷.

На початку 1920-х рр. Сумщина і Чернігівщина були активними зонами спротиву поширення більшовицької влади. Реквізиції продовольства й позаекономічний примус розширив соціальну базу невдоволених владою та активізував організований рух українського селянства. У більшовицьких джерелах цей рух окреслений як «бандитський петлюрівський». У бюлетенях секретно-інформаційного підвідділу Чернігівського губвідділу управління аналізується повстанський рух по всій Україні, а також відстежуються настрої різних суспільних прошарків – селян, робітників, української інтелігенції, політичних груп, духівництва, автокефалістів, молоді. Прикметно, що була виділена спеціальна рубрика «Петлюрівщина», в якій зазначалося: «Існування дрібних груп колишніх петлюрівців, офіцерів, куркулів. Розпускаються провокаційні чутки, незадоволення радянською владою»³⁸. У бюлетені «Загальні політичні настрої Чернігівщини за квітень 1922 р. читаємо: «Настрої селянства. Загострилися у зв'язку з вилученням цінностей у деяких частинах губернії (Новгород-Сіверський, Чернігівський, Кролевецький повіти). Факт розшарування селянства. Загострення стосунків у питанні про Генуезьку конференцію, якою цікавляться куркулі і розглядають її як передвістника повернення приватновласницьких прав». Настрої української інтелігенції розділилися і тільки друга категорія із тих, про кого йде мова «незадоволені радянською владою як соціалістичною. Незадоволені Врангелем, Денікіним, як чорносотенською силою, але задоволені петлюрівщиною, як владою при якій українцям вільно жилося, власність не чіпали, українську мову не чіпали, школу українську підтримували, народне представництво допускали. До цієї групи належить більшість українського населення Чернігівщини, зокрема слухачі Чернігівського педінституту, політехнікума, лектори, всеукраїнське духовенство і сільська інтелігенція, особливо південних повітів»³⁹. А міщанство з результатами Генуезької конференції пов'язувало стабілізацію грошової одиниці.

Спостерігаючи за тим, як живе українське село, С.Єфремов занотував: «Задоволених нема. Усі нарікають, ремствують, гризуться, кленуть і нишком ждуть ... Петлюри! Справді, ця легенда найживучіша і я її у всяких варіаціях чув, де тільки зійдеться два-три чоловіка. «Дурні були – не піддержали. Тепер каїмось. Ну, та прийде-таки!»⁴⁰.

Для російських і українських більшовиків, які захопили владу в Україні, найзапеклішим і непримиримим ворогом, який стояв на їхньому шляху до світового панування, став С.Петлюра як лідер українців, як людина, віддана своїй справі й аскетична в особистому житті. Людина, котра уособлювала УНР у борні, яка конкурувала з ними у різних сферах: від політичних промов до організаційних потуг, ось чому й було розроблено план його вбивства. Не просто фізичного знищення, а зумисне акцентованого й спроектованого в далеке майбутнє. Адже, першим, хто зрозумів суть цього вбивства, був один із запеклих опонентів С.Петлюри Микита Шаповал. Він писав: «Смерть С.В.Петлюри з руки зухвалого злочинця сама вже по собі кладе рису трагічності на цю постать. Адже смерть Петлюри вражає своїми окремими рисами. Одного з видатних українських революціонерів першої чверті ХХ віку убито з помсти нібито за «жидівські погроми» в період визвольної боротьби. Цей факт кидає чорну тінь на відносини двох народів, а також в українську історію визвольної боротьби буде завжди джерелом, з якого битимуть вгору почуття високого напруження... Ім'я Петлюри, як би і хто б до його не ставився, стало історичним. Клевета його не знизить, зайва похвала

не возвеличить. Єдине, що треба для миру і людей – правда... Во ім'я правди, як вищого принципу революційної моралі, ми боронимо Петлюру від клевети і хочемо, щоб він перейшов в історію таким, як і був...»⁴¹.

Роздумуючи над проблемою зміни поколінь в українському суспільстві та проблемою ідейного успадкування, один із молодших учасників Української революції Тиміш Олесіюк писав: «Я мав щастя близько знатися і співпрацювати з такими своїми батьками, як Симон Петлюра. Чи була у мене у відношенні до них проблема поколінь? Ця проблема може бути тільки там, де основна ідея батьків є вже чужа дітям»⁴². Т.Олесіюк перш за все наголошував на ідейній та політичній тяглоті поколінь. Чинним носієм тих ідей був і він сам. Звертаючись до подій та особистостей доби Української революції, сучасні українці так само вирішують для себе – чи є вони продовжувачами, носіями й оборонцями ідейних цінностей, які відстоював свого часу С.Петлюра.

¹ Одна з останніх дискусій відбулася під час проведення міжнародної наукової конференції «Геополітика, примирення та пам'ять». 4–6 грудня 2008 р., м. Київ. Див.: *Сосніна К., Закалужна Н.* «Геополітика, примирення та пам'ять» // *Критика*. – 2008. – Ч.12 (134). – С.24.

² *Онацький Є.* Спрага справедливості (нариси з суспільного життя). – Буенос-Айрес, 1950. – С.131–132.

³ Див.: *Верстюк В. Ф.* Симон Петлюра: політичний портрет (до 125-річчя від дня народження) // *Укр. іст. журн.* – 2004. – №3. – С.125.

⁴ Вивченню питання інтернованого війська УНР присвятили свої праці як українські, так і польські історики. Більшість учених пристають до думки, що кількісно інтернована армія УНР становила від 30 до 43 тис. осіб. Див.: *Трошинський В.* Міжвоєнна українська еміграція в Європі як історичне і соціальне явище. – К., 1994. – С.20–21; *Potocki R.* *Ukraińskie wychodźstwo polityczne w Polsce (1920–1939)* // *Warszawskie zeszyty ukraińoznawcze*. – Т.3. – Warszawa, 1996. – S.194; *Karpus Z.* *Jeńcy i internowani rosyjscy i ukraińscy na terenie Polski w latach 1918–1924*. – Toruń, 1997. – S.88–89; *Bruski J.* *Petlurowcy*. Centrum Państwowe Ukraińskiej Republiki Ludowej na wychodźstwie (1919–1924). – Kraków, 2000. – S.239–240; *Wiszka E.* *Emigracja ukraińska w Polsce 1920–1939*. – Toruń, 2004. – S.9–10.

⁵ Під кінець квітня 1921 р. український урядовий апарат на чужині налічував 1694 особи. Більшість із них пішла в еміграцію разом із родинами (див.: *Піскун В.* *Політичний вибір української еміграції (20-ті роки ХХ ст.): Монографія*. – К., 2006. – С.133). За словами В.Приходька, керуючого Міністерства фінансів УНР, на 20.02.1922 р. «на обов'язку перебувало 150 чоловік урядовців, що увяляють зведений до мінімуму апарат Державного Центру (не рахуючи посольств) і коло 12 000 військо» (див.: *Листування керуючого міністерства фінансів УНР В.Приходька з міністром фінансів П.Чижевським* // *ЦДАГО України*. – Ф.269. – Оп.І. – Спр.5. – Арк.2).

⁶ С.Петлюра називав загальну кількість емігрантів із підросійської України 100 тис. осіб (див.: *Петлюра С.* *Сучасна українська еміграція та її завдання / Симон Петлюра*. Статті. – К., 1992. – С.232), а М.Шаповал – 216 тис. Він враховував і вихідців із західно-українських земель та емігрантів із Кубанської Народної Республіки (див.: *Українська еміграція в Європі (соціологічний нарис)* // *ЦДАВО України*. – Ф.3565. – Оп.1. – Спр.48. – Арк.1, 1 зв., 2).

⁷ *Bruski J.* *Op. cit.* – S.253.

⁸ Див.: *Фещенко-Чопівський І.* 220 днів Ради Республіки. – Л.; Дубно, 2002. – 72 с.

⁹ *ЦДАВО України*. – Ф.3656. – Оп.1. – Спр.6. – Арк.4–11.

¹⁰ Там само. – Спр.9. – Арк.2–6.

¹¹ Детальніше про діяльність Ради Республіки див.: *Піскун В.* *Політичний вибір української еміграції (20-ті роки ХХ ст.)*. – С.82.

¹² *Держалюк М.С.* *Міжнародне становище України та її визвольна боротьба у 1917–1922 рр.* – К., 1998. – С.4.

¹³ *Садовський В.* *Шлях розпродажу* // *Тризуб*. – 1928. – №40. – С.7–9.

¹⁴ Див.: *Сідак В.С.* *Національні спецслужби в період Української революції 1917–1921 рр. (невідомі сторінки): Монографія*. – К., 1998. – С.210–211.

- ¹⁵ *Bruski J.* Op. cit. – S.248.
- ¹⁶ Див.: Визвольні змагання очима контррозвідника (Документальна спадщина Миколи Чеботаріва). – К., 2003. – С.184–192.
- ¹⁷ *Єфремов С.* Щоденники. 1923–1929. – К., 1997. – С.69.
- ¹⁸ *Сергійчук В.І.* Симон Петлюра. – К., 2004. – С.375.
- ¹⁹ *Петлюра Симон.* Статті, листи, документи. – Нью-Йорк, 1956. – С.410.
- ²⁰ Заява Ю.Тютюнника до ВУЦВК із визнанням своєї вини та звернення «До всіх воєнків, перебуваючих на еміграції», були опубліковані у віденському прорадянському виданні (див.: Нова громада. Суспільно-політичний журнал / Під ред. С.Вітика. – 1923. – № III-IV (жовтень – листопад). – С.152–153).
- ²¹ *Сергійчук В.* Будівничий самостійної України. – К., 2006. – С.27.
- ²² Радянин. Хто кого спокушав? // Свобода. – 1922. – 19 квітня.
- ²³ Віктор Копп (Копелев) – на початку 1920-х рр. керівник більшовицької резидентури у Берліні (див.: *Bruski J.* Op. cit. – S.519).
- ²⁴ Радянин. Хто кого спокушав? // Свобода. – 1922. – 19 квітня.
- ²⁵ Там само.
- ²⁶ ЦДАГО України. – Ф.І. – Оп.20. – Спр.1035. – Арк.19–20.
- ²⁷ Там само. – Ф.269. – Оп.1. – Спр.5. – Арк.17 зв.
- ²⁸ Там само. – Ф.3809. – Оп.2. – Спр.2. – Арк.8–9.
- ²⁹ Петлюра Симон. Статті, листи, документи. – 1956. – С.427.
- ³⁰ ЦДАГО України. – Ф.269. – Оп.І. – Спр.60. – Арк.77.
- ³¹ Див.: *Chojnowski A.* Stanislaw Stempowski on his participation in the Government of the Ukrainian People's Republic // *Harvard Ukrainian studies.* – Vol.XIV. – 1990. – №1/2. – P.144–150.
- ³² *Bruski J.* Op. cit. – S.268–269.
- ³³ *Бердиховська Б.* Гедройць і українці // Єжи Гедройць та українська еміграція. Літкування 1950–1982 рр. / Упор., перед. слово і ком. Б.Бердиховської; пер. із польськ. та англ. – К., 2008. – С.8.
- ³⁴ На зламі 1940–1950-х рр. Єжи Гедройць проголосив: «Постання незалежної України лежить в інтересах Польщі» та декларував, що «Львів повинен належати Україні», а Є.Лободовський запропонував «деколонізувати мислення» і закликав поляків – оборонців Ризької угоди – зрозуміти, що «для українців Рига була ідентично, що для нас Ялта» (як відповідна аналогія), то був крок до українсько-польського порозуміння по роках взаємної ненависті і непоправних втрат (див.: *Jerzy Giedroyc i polsko-ukraińskie upiory przeszłości – zamiast wywiadu* // *Wiele twarzy Ukrainy* / Pod red. I.Chruslińskiej i P.Tymu. – Lublin, 2005. – S.255–260).
- ³⁵ *Чикаленко Л.* Уривки зі спогадів із років 1919–1920. – Нью-Йорк, 1963. – С.148–153.
- ³⁶ ЦДАВО України. – Ф.3696. – Оп.2. – Спр.25. – Арк.46 зв., 48.
- ³⁷ Державний архів Сумської області. – Ф.1731. – Оп.2. – Спр.1. – Арк.146, 153.
- ³⁸ Там само. – Спр.3. – Арк.35.
- ³⁹ Там само. – Арк.34.
- ⁴⁰ *Єфремов С.* Щоденники. 1923–1929. – К., 1997. – С.135.
- ⁴¹ *Шаповал М.* Трагедія Петлюри. 22.VI.1926 // ЦДАВО України. – Ф.3563. – Оп.І. – Спр.60. – Арк.135–145.
- ⁴² *Олесюк Т.* Зміна поколінь // Листи до приятелів (Нью-Йорк; Торонто). – 1953. – Ч.3. – С.2–3.

The article highlights the activity of Symon Petliura as UNR politician. Since November 1920 till his death in May 1926 he had been in emigration in Poland and France. The personality of Symon Petliura is viewed against the background of international events and in context of his acceptance in Ukraine. The author focused on 3 aspects: Petliura as a statesman and supporter of independent UNR's traditions who considered Bolsheviks as occupants of Ukraine and fought for its liberation; as a politician who advocated European development of Ukraine and good-neighborly relations with Poland; and as a leader supported by Ukrainian immigrants who shared his Upper-Dnipro central political views.